

Gordana Đerić

Društveno pamćenje i primenjena kritika:
*O pretvaranju poezije u ideološku batinu**

Apstrakt: Tema ovog teksta je društveno pamćenje, koje autorka razume kao posledicu složenih odnosa savremene politike, istorije i kulturne produkcije u najširem smislu reči. Kao i za većinu autora koji se bave društvenim pamćenjem, i za nju je ovaj fenomen neodvojiv od procesa stvaranja nacije. U kontekstu izgradnje nacija u Istočnoj Evropi uslovljenost ovih fenomena prepoznaje se u specifičnoj ulozi koju su odigrali jezik i književnost u tim procesima. Zato se u ovom regionu, možda izrazitije nego drugde, na polju kontrole društvenog pamćenja, i posebno u kontroli nad interpretacijom starijih književnih dela, uvek ogledala hijerarhija moći. Još više, moć se na tom polju belodano potvrđivala. Vezivanjem svog istraživanja za jugoslovensku naciju, period neposredno posle Drugog svetskog rata i funkciju književne kritike u uspostavljanju jugoslovenskog kanona tumačenja prošlosti, autorka u ovom tekstu ispituje jedan od načina oblikovanja društvenog pamćenja u vremenu aktivne izgradnje jugoslovenske nacije. Fokus istraživanja je na socijalnoj uslovljenosti konstruisanja pamćenja od političke anticipacije savremenih i budućih potreba društva. Preispitujući tezu o društvenom pamćenju kao izrazu nastojanja države da naciji objasni njenu prošlost i prilagodi je aktuelnim potrebama, autorka u istraživanju prati posleratnu reinterpretaciju nekoliko klasičnih autora koji su ušli u jugoslovenski kanon tumačenja prošlosti.

Ključne reči: društveno pamćenje, jugoslovenski nacionalizam, primenjena kritika, klasici, reinterpretacija, revolucionarni realizam, Milan Bogdanović.

Pamćenje je skoro uvek u pravu, kaže Harald Vajnrih (Vajnrih 2008: 10), a dugo pamćenje je još više u pravu. Ali ni zaborav nikada nije potpuno u nepravu. To je zato jer je svet društvenog pamćenja u neraskidivoj vezi sa onim što se želi ili mora zaboraviti. I nasuprot naloženom zaboravu, koji je opšte mesto svakog promenjenog sistema, društveno pamćenje je zabranjeni zaborav. Gledano

* Tekst je rezultat rada na projektu "Prosvećenost u evropskom, regionalnom i nacionalnom kontekstu: istorija i savremenost" (br. 149029) koji finansira Ministarstvo nauke Republike Srbije.

unazad, ono je uglavnom predvidljivi tok. Ipak, razumeti *politiku pamćenja* (odnos zaboravljenih/zaboravljenih sadržaja i zabranjenog zaborava) i način stvaranja zvaničnog kulturnog kontinuiteta nije sasvim lako. Naravno, ukoliko se ne uči napamet, onako kako je servirano u čitankama, aksiomatski. U slučaju da ga ne prihvatamo na ovakav način, zdravo za gotovo, društveno pamćenje je teško razumljiva predstava istorije, jer o njemu znamo sve i ne znamo ništa.

O društvenom pamćenju se poslednjih decenija uglavnom piše u kontekstu izgradnje ili izmišljanja nacije. Da li zato što ga više nema, kako misle neki autori, ili što ga ima previše, tek, svi oni zapravo razgrađuju njegovu mitologiju ili čak mistiku u nameri da razumeju i objasne sam fenomen društvenog pamćenja. Pošto je reč o kompleksnom fenomenu vezanom za istoriju, uglavnom mu prilaze iz uže perspektive,¹ ali osim istorije, ključni odnos za razumevanje ovog fenomena uvek je odnos politike i kulture. Ukratko, društveno pamćenje je posledica ili namerni, ciljani rezultat kompleksnog odnosa savremene politike, istorijskog saznanja i kulturne produkcije u širem smislu reči.² Razumevajući ga upravo tako, ovde ću pokušati da iz ograničene perspektive rada književne kritike na polju društvenog pamćenja osvetlim nastajanje jugoslovenskog okvira tumačenja kulturne prošlosti nakon Drugog svetskog rata. To mi se čini važnim budući da je obrazovanje i vaspitanje velike većine naših savremenika prošlo upravo kroz ovaj filter, koji je počeo da se uspostavlja možda i pre kraja Drugog svetskog rata, onda kada je postalo jasno ko je u njemu pobedio. Reč je o okviru tumačenja kulturnog nasleđa koji je zadat i zapečaćen posleratnom školskom praksom, ali i o temeljnim, izrazito bipolarnim predstavama o svetu koje smo decenijama kasnije sticali upravo iz takvog okvira i izvan književnih i istorijskih čitanki. Semantički kod takvog saznavanja sveta i dalje je prepoznatljiv, toliko da se ponekad čini da gledamo, slušamo i mislimo kroz njega. Naravno, deklarativno se od te priče i tog okvira ista ta većina danas najradije glasno ograđuje, legitimiše nasuprot njoj ili o njoj ćuti. Ipak, nezavisno od volje i uprkos naporu da se odbaci i zaboravi, s one strane osvešćenog, progovara upravo ta priča – čuje se kada o bilo čemu otvorimo usta. Verovatno zato što je naše mišljenje zarobljenik pojmova koje je nekada davno stvorila nekakva stvarnost, a koji posle vode samostalan, zakasneli život.

¹ Najčešće iz perspektive istraživanja takozvane "politike istorije" u kojima se analiziraju načini na koji (savremeni) socijalni i politički kontekst utiče na simboličko predstavljanje istorijske prošlosti.

² Značaj uvođenja širih izvora od istorijskih prilikom tematizacije izgradnje kolektivnog pamćenja postaje očigledniji ako, poput Irvin-Zarecke, polazimo od pretpostavke da se ono kao "skup ideja, predstava i osećanja o prošlosti" bolje lokalizuje u resursima koje pojedinci dele, nego u njihovoj individualnoj svesti. U tom slučaju, "nema razloga da se jedna forma tih resursa privileguje u odnosu na sve druge – na primer, da se samo istorijske knjige smatraju važnim, a popularni filmovi ne" (Irvin-Zarecka, 1994: 4, kurziv G.Đ.).

Bio bi to više nego dovoljan signal da se započne istraživanje neiscrpane teme uplitanja prošlog u sadašnje, ili u ono što je nekada bilo 'sadašnje'. Ali, koliko-toliko izvestan način da se to klupko razmrsi je, po svemu sudeći, kretanje u suprotnom smeru – istraživanje uplitanja sadašnjosti u prošlost. Zato mi je namera da se putem analize ograničenog materijala jednog od neprikosnovenih posleratnih autoriteta domaće književne kritike – Milana Bogdanovića – približim razumevanju ovog fenomena u kontekstu izgradnje jugoslovenske nacije i rada na redefinisaniu i kanonizovanju pamćenja prošlosti. Još manje, zapravo – analizirajući njegov kritički postupak iz vremena aktivnog konstruisanja jugoslovenske nacije koja je naizgled i bukvalno ostala u "zamišljanju", nameravam da osvetlim mehanizam prevođenja klasika iz jednog društvenog sistema u drugi. To malo i nije tako malo, jer je cela priča opštija, delom zato što je izabrani materijal za analizu paradigmatičan za odnos politike i kulturne produkcije u svim vremenima nakon upečatljivijih društvenih promena (ali je osim za književnu kritiku paradigmatičan i za druge vrste diskursa, naročito političku analizu i akademsku kritiku), a delom i zato što je za pitanja izgradnje *jugoslovenskog nacionalizma*³ akademska javnost pokazala malo radoznalosti – verovatno s pravom, jer je opet reč o jednom iz niza fenomena i odnosa o kojima se naizgled sve zna, pa iz tih razloga i nisu bili vredni istraživanja.⁴ Poznatost ili samorazumljivost koja predmet istraživanja čini unapred izlišnim, uporediva je sa situacijom u kojoj svi nekako znaju da su određena književna dela i njihovi autori promovisani i nagrađivani samo zato, ili najviše zato, što odgovaraju aktuelnim politikama, pa očekivanost i zamor od tog znanja

³ Za školsko pokazivanje *konstruisanja nacije*, jugoslovenska nacija je jedan od boljih primera, budući da je cela njena konstrukcija i izgrađena i razgrađena u periodu nešto dužem od jednog veka. Uprkos toj prednosti i brojnim radovima o raspadu Jugoslavije, istraživanja jugoslovenskog nacionalizma, odnosno volje i aktivnog rada jugoslovenske države na stvaranju jedinstvenog kulturnog i istorijskog pamćenja, srazmerno su retka, pa je i pojam *jugoslovenskog nacionalizma* neobičan i skoro stran našem jeziku. Neposredni posleratni period kojim se ovde bavim bez sumnje je period takve volje i rada, odnosno period gorljive demonstracije jugoslovenskog nacionalizma.

⁴ Drugi razlozi netematizovanja jugoslovenskog nacionalizma bez sumnje leže u neshvatanju jugoslovenskog nacionalizma kao "nacionalizma", budući da je bio nadedetnički i u društvenom pamćenju snažno utvrđen kao napredni, skoro prirodni kontinuitet zajedničkog života sa isključivo pozitivnim konotacijama "miroljubive koegzistencije"; takođe, razlozi se mogu naći i u neuspehu ovog projekta, ali i u društvenoj zbrci izazvanoj nejasno artikulisanim težnjama srpskih političkih elita, u njihovom nevoljnom, politički iznuđenom odustajanju od jugoslovenskog imena, pa, deklarativno, i od jugoslovenske ideje u kakvom-takvom obliku. Na kraju se desilo tako da se, uprkos dominaciji partikularnih nacionalnih narativa u poslednje dve decenije, koji su triumfovali novim državama na tlu bivše Jugoslavije, Srbi zvanično nikada i nisu odrekli jugoslovenstva, nego im je ono prosto oduzeto.

unapred obeshrabruju bilo kakvu analizu. Nešto interesantniji odnos od ovog između savremenih pisaca i politika jeste odnos između aktuelnih politika i pisaca koji su *živi* uprkos tome, ili baš zbog toga, što nisu među živima u fizičkom smislu. Reč je o klasicima, "besmrtnicima", onima koji preživljavaju sve društvene mene. O onima od kojih konstrukt društvenog pamćenja živi.⁵

I zaista, kada govorimo o društvenom pamćenju govorimo o jednom veštačkom pamćenju – stilski uobličenoj predstavi istorije, odnosno konstrukciji koja zahteva puno truda i inventivnosti prilikom održavanja i prilagođavanja novim potrebama – sasvim drugačijem pamćenju od tzv. pravog pamćenja sačuvanog u gestovima, navikama, pamćenju tela i uopšte njegovom čutećem, neverbalnom prenosu.⁶ Nešto je sličnije individualnom pamćenju, kome društvenost daje presudni okvir i koja ga čini promenljivim.⁷ Društveno pamćenje je veštačko i, zašto ne reći, umetničko, uprkos tome što se oslanja na konkretne ljude, događaje i institucije. Ono stilizuje istoriju, menja je, kao i obratno, istorija menja pamćenje na takav način da ona nominalno ostane ta ista istorija.⁸ Zato je potreba za pamćenjem potreba za *odgovarajućom* istorijom – književnom, političkom, kulturnom.

⁵ Koliko su za organizovanje društvenog pamćenja i njegovo interpretiranje u kontekstu novonastalih potreba važni klasici da se naslutiti iz primera Njegoša, Ive Andrića, Meše Selimovića ili Ive Vojnovića u kontekstu nasleđa bivše Jugoslavije, kao i iz sasvim savremene reafirmacije Slobodana Jovanovića u Srbiji.

⁶ Videti više: Konerton 2002: 99-138; Nora 2006: 29-36.

⁷ Primena pamćenja nije ništa drugo do sposobnost sećanja, kažu istraživanja ljudskog pamćenja na individualnom nivou, ali i to da je sistem čovekovog pamćenja neobično elastičan. Budući da su usmereni na istraživanja prenosa iskustva (pamćenja) kroz vreme, iako različitog reda, uvidi psihologije, koja se istraživanjem individualnog pamćenja i zaboravljanja na eksperimentalnom nivou bavi od 1875, odnosno od Ebbinghausovih istraživanja, nisu bez značaja ni za društveno pamćenje. Bez njih bi bilo teško shvatiti "mrlje" u pamćenju nakon društvenih promena i semantičko uopštavanje iskazanog na osnovu njegovih ključnih reči. Takođe, eksperimentalni psiholozzi su pokazali da je doslovno faktografsko sećanje veoma retko i nevažno; ono nije stvar reprodukcija već konstruisanja: "kognitivni psiholozi zaista mogu da potvrde, bez ikakvih predrasuda, da pamćenje ljudi u različitim kulturama varira zato što su njihove kognitivne mape različite. Semantički kod, koji ima ključnu ulogu u funkcionisanju pamćenja, jeste u detinjstvu stečena mentalna mapa i kao takav zajednički je celom kolektivu." Više: Gregg 1975: 19-50; Konerton 2002 : 41-43.

⁸ Obično je to tako od vremena stvaranja nacija; ovde je, međutim, situacija nešto komplikovanija, jer će biti analiziran slučaj izgradnje jugoslovenskog kulturnog pamćenja i kanona tumačenja prošlosti koji je trebalo partikulane nacionalne istorije, pa i književne, da učini zajedničkom, jugoslovenskom. Zbog toga se u periodu posle Drugog svetskog rata iz pragmatičnih razloga te partikularne istorije ne naglašavaju – ili se ne pominju imenom ili se i nominalno menjaju iz srpskih, hrvatskih, slovenačkih... u jugoslovensku, kako bi se nova jugoslovenska nacija ojačala.

Temeljna teorija društvenog pamćenja Morisa Albvaša (Maurice Halbwachs)⁹ kaže da su razlozi kolektivnog pamćenja socijalno uslovljeni, odnosno da su društva sposobna da pamte samo kroz pripadnost verskim, nacionalnim i klasnim grupama. To je razumljivo, jer je društveno pamćenje proizvod elitnog shvatanja vremena (odnosno načina na koji su vreme poimali elitni slojevi društva) i organizovanog praznovanja. Takođe, ono je posledica novih diskursa nakon doba Prosvetiteljstva, pa i uslov iscrtavanja granica koje nazivamo nacionalnim. Ovakvo shvatanje neodvojivo je od devetnaestovekovnog procesa stvaranja nacije, pitanja važnosti zajedničkog jezika u tom procesu i navodnog prosvetiteljskog dejstva vrhunske književnosti na tom jeziku. Nije, naime, novo da u modernom periodu nacionalne elite izmišljaju rituale pomoću kojih potvrđuju kontinuitet sa odgovarajućom istorijskom i kulturnom prošlošću.¹⁰ Jezik i književnost u tom kontekstu imaju nezamenljiv značaj, legitimišu naciju i daju joj viši smisao, pokazujući njen senzibilitet i etos – Vahtelovim rečima, "važne cigle u zidu nacionalnog identiteta nesumnjivo dolaze iz oblasti kulture" (Vahtel 2001: 10). Zato i nema nacionalnosti bez kulturnog pamćenja. Još više, pojmovi kolektivnog identiteta i društvenog pamćenja ne postoje izvan jezika, njegove organizacije i simbolike – od vremena stvaranja nacija oni nisu činjenice o kojima mislimo, nego činjenice (s) kojima mislimo (Gillis 2006 :173).

Kolektivno pamćenje je redukovana topologija nacije nastala iz neuporedivo bogatijeg rezervoara. Dva su važna pitanja: *šta* se pamti, odnosno prenosi i *kako* se prenosi. Njihovo rešenje uvek će zavisi od anticipacije sadašnjih i budućih potreba zajednice, više nego od onoga što u rezervoaru prošlosti postoji. Selektivnim izborom predstava iz prošlosti obično se ozakonjuje postojeći društveni poredak: *u pamćenju se traži, i iznalazi, kristalno jasna potvrda sadašnje potrebe*. Na tragu ovakvog shvatanja je i teza o društvenom pamćenju kao stalnom izrazu potrebe države da naciji objasni njenu prošlost i osigura osećanje njene nepromenljivosti kroz prostor i vreme. Država ima institucionalnu moć da zaustavi prošlo da prođe: ona privileguje i "oživljava" neke njene segmente, osmišljava ih, definiše ili redefiniše, i po potrebi ih boji sentimentalnošću, osećanjem dostojanstva, herojstva ili misterije. Jer je na pamćenju, odnosno na državi koja je vlasnica pamćenja, da stvori iluziju jedinstvene prošlosti i u njoj nađe zajedničke oslonce: da ujedini generacije, pretke i sa-

⁹ Iako je pojam *kolektivnog pamćenja* prvi put upotrebljen na samom početku XX veka (Hugo von Hofmannsthal 1902), trebalo je da prođe četvrt veka kako bi ovaj fenomen dobio svoju prvu knjigu *Društveni okviri pamćenja* (1925), koja se smatra temeljnom u izučavanju organizovanja i uokvirivanja društvenog pamćenja. Njen autor Moris Albvaš prvi upotrebljava i pojam *okvira*, koji se uglavnom pripisuje Gofmanu. Više: Assmann 2006: 52-73.

¹⁰ Hobsbawm 2006 :137-151; Konerton 2002 :72.

vremenike, da "krive" preobrati u "nevine" i obratno, da anticipira njihovu vrednost u novom vremenu i da za potrebe tog novog vremena stilizuje prošlost, odnosno neku od njenih verzija. S druge strane, promene ideološkog ili državnog okvira podrazumevaju zaboravljanje i potiskivanje, paktove ćutanja, a organizovani zaborav takođe je u nadležnosti države, čiji se aparat sistematski usmerava na oduzimanje, odnosno promenu pamćenja građana.¹¹

Pamćenje nam govori šta je iz skladišta prošlog vredno čuvanja a šta nije, zatamnjuje pojedine njene deonice kao da se nikada nisu dogodile, odvaja crne ovce od belih ovaca, od prosečnih pravi dobre, od dobrih izuzetne. Budući nesaagledivo u celini i ogromno poput nečega što nam se približava i što zbog njegove ogromnosti nismo u stanju da vidimo, pamćenju pristupamo iz više pravaca i selektivno ga konstruišemo, svodimo na važna mesta, osmišljavamo u predvidljiv hijerarhijski sistem tradicije, sa pravcima, začetnicima i sledbenicima. Otuda je pitanje selekcije – *šta se prenosi, šta se*, u moru zaboravljenog, ne sme zaboraviti – odnosno odabira uporišnih mesta koja stvaraju temelje društvenog pamćenja, obezbeđujući, osim legitimacije, njegovu trajnost – ključno pitanje – a ono jeste pitanje države, koja i skladišti i odabira i priziva. Sve zbog toga što nije nevažno kako će izgledati bukvari, udžbenici, o čemu će se i kako govoriti u učionicama i šta će postati kulturne vrednosti koje se "same po sebi razumeju". Važna funkcija društvenog pamćenja je u stvaranju onoga što zovemo slikom sveta – jedinstvenom kognitivnom, idejnom i mentalnom mapom tumačenja pojavnosti. Zato je, u idealnom smislu, društveno pamćenje opšteprihvatljivo verovanje članova zajednice da slike i predstave prošlih događaja zaista upućuju na te događaje. I zato se, za razliku od istorije – nepotpune rekonstrukcije svega što je prošlo i čega više nema – pamćenje zadovoljava pojedinačnim, odnosno izabranim, samo onim što ga čini čvršćim i aktuelnijim.

Pitanje sadržaja kulturnog prenosa (pamćenja zajednice, društvenog pamćenja) jeste pitanje kulturnog planiranja, neodvojivo od pitanja političkog planiranja.¹² Ono je organizovani skup izabranih uspomena zajednice, a književnost je, kao i drugi vidovi pisane reči, važan tok tog pamćenja, jer nacionalni identitet ne postoji bez ovih načina njegovog predstavljanja. U domaćem kontekstu, odnosno u kontekstu Istočne Evrope, ta važnost je najizrazitija, jer su po pravilu "nacionalna buđenja" u ovom regionu počinjala kao kulturni i je-

¹¹ "Svi totalitarizmi ponašaju se na taj način; mentalno porobljavanje podanika totalitarnog režima počinje onda kada im se oduzme sećanje. Kad neka veća sila želi da liši manju njene nacionalne svesti, ona se služi metodama organizovanog zaboravljanja" (Konerton 2002: 26).

¹² Od kada je uputnije umesto o paru država-nacija govoriti kao o paru država-društvo, od tog vremena retorički i *legitimacija prošlošću* ustupa mesto *legitimaciji budućnošću*, priča o *poreklu* zamenjuje se pričom o *rađanju* itd., što nije ostalo bez posledica na predmet i organizaciju izučavanja istorije i drugih društvenih nauka. Više: Nora, *isto*.

zički pokreti, a ne politički. Drugim rečima, u većini istočnoevropskih država nacionalni budioci bili su lingvisti, pisci i pesnici. Oni su te države izmislili.¹³ Ugledajući se na nemački model izgradnje nacije i učenje Johana Gotfrida fon Herdera, bit nacije razumevana je u najtešnjoj vezi sa zajedničkim jezikom, zbog čega je prvo on morao biti stvoren, odnosno standardizovan. Samo postojanje kodifikovanog jezika, ma koliko važno, nije bilo dovoljan dokaz visokog kulturnog nivoa te zajednice: morala je imati i svoje pisce na tom jeziku, koji su bili sposobni da izraze nacionalnu bit i koji bi članove zajednice učinili svesnim svoje posebne nacionalnosti.¹⁴ Pesnici i pisci, budući neraskidivo vezani za temelje izgradnje nacije, imali su snagu kulta u državama Istočne Evrope, a književna profesija najveći mogući prestiž – neuporediv sa bilo kojim drugim delom sveta ili bilo kojom drugom profesijom.¹⁵

Danas je teško objasniti kako jedna društveno zanimljiva igra poput književnosti, koja objedinjuje autore, književna dela, njihove tumače i čitaoce, od jedne pre svega lične a onda i društveno korisne igre, postaje institucija od presudnog značaja za državu. Ali, ona je to bila. U vremenima koja su pogodovala književnosti, odnosno stvaraočima u tom polju, kada su pisci mogli postati "očevi nacije" i kada su to postajali, i važnost književne kritike i kriti-

¹³ Videti više: Vahtel 2006: 20-24.

¹⁴ Upravo zbog fiksiranosti kulturnog pamćenja na period stvaranja nacije i prve oslobodilačke pokrete (nacionalne revolucije), stvaralaštvo pre nacionalnog buđenja pada u zasenak, zaboravlja se. Paradigmatičan je i srpski slučaj za ovu tvrdnju. Naime, delo Gavriła Stef. Venclovića, stvarano početkom 18. veka, u jakom vremenu (zapadno)evropskog Prosvetiteljstva, sadrži nominalno sve ono – i u pojedinim tokovima i nešto više od onoga – što su Dositej i Vuk radili sto godina kasnije (kritika Crkve i loših verskih i narodnih običaja, duboko poverenje u razum i važnost prosvetličanstva naroda, prevod velikog dela *Novog Zaveta*, pisanje na narodnom jeziku pored crkvenoslovenskog, prikupljanje i zapisivanje narodnih umotvorina, originalno stvaralaštvo i tako redom) u vremenu stvaranja nacija u Istočnoj Evropi. Razlozi zbog kojih je Venclović skoro nevidljiv u kolektivnom pamćenju Srba i zbog kojih u sistematizacijama velikih kulturnih pokreta "lebdí negde između" kao "izuzetna pojava", svakako imaju veze sa njegovim "lošim tajmingom" u nacionalnom smislu, ali i sa brojnim drugim razlozima o kojima će biti veše reči na drugom mestu. Za srpski kontekst izostavljanje Venclovića iz dominantnog toka kulturnog pamćenja je neobično, jer je njegov "tajming" zapravo i loš i dobar istovremeno: nasuprot primerima kojima se starina nacionalnih institucija (vezanih za pismenost i prosvetličanstvo) i događaja od nacionalnog značaja namerno povećava, "gura" u dalju prošlost zarad "starine i duge postojanosti nacije", na ovom slučaju društveno pamćenje se oglašuje o taj zahtev. Više: Đerić 2006: 77-91.

¹⁵ Određujući Istočnu Evropu kao onaj deo sveta u kome su ozbiljna književnost i oni koji je stvaraju oduvek bili precenjeni, Endru Baruh Vahtel u delu *Književnost Istočne Evrope u doba postkomunizma. Uloga pisca u Istočnoj Evropi* ispituje strategije kojima su se pisci koristili kako bi ostali važni u istočnoevropskim društvima nakon pada komunizma.

čara bila je nesumnjiva. Isprepletenost društvenih i književnih odnosa izložena je pogledima upravo posredovanjem kritike – kroz nagrade i druge oblike kritičke promocije. Krajnji ishod primenjene kritike je odmeravanje u širokom istorijskom i sadržajnom kontekstu, u kome neka poglavlja ostaju zaključana da se nikad više ne otvore (što jeste sudbina najvećeg dela književnog stvaralaštva), a druga preživljavaju zahvaljujući preobražajima u tumačenju i sadašnjim potrebama za kulturnom istorijom, odnosno uzornim sadržajima pedagoškog pamćenja. To su klasična dela, živa zbog društvene potrebe za vremenski dalekim uzorima i veštine kritike da ih predstavi savremenim. I dok su kritičari uvek ljudi sistema i svog vremena, klasici – pisci bez vremenskih ograničenja – postaju najbolji posrednici kritičarima za isticanje ličnih ambicija u novom vremenu. Ali, čime se inače, nezavisno od krajnjih ishoda, bave kritičari, pitanje je o kome se raspravlja sve vreme i koje najčešće postavljaju pisci. Oni u svojim knjigama pišu o drugim knjigama, tako bi se to najkraće reklo. Za kritičare se još kaže da su takođe pisci, samo neuspešni. Ipak, naj-sličniji su radnicima sistema elektrodistribucije – posao im je da pale i gase svetla u književnom polju: umesto svemogućih komandi koriste ključne reči sistema. Rođeni sa smislom da svaki tekst obesmisle, ili osmisle, "sasvim tačno su znali šta su hteli – uporni, neprijatni duhovi, kojima je više bilo stalo do dugoročnog delovanja nego do brzog efekta" (Encensberger, 1994: 50). Kaže se i to da se bave izmišljenim poslom, da njihov autoritet niko više i ne osporava jer se jednostavno pokazuje suvišnim,¹⁶ ali sve sumnje u svrsishodnost kritike i kritičara bivaju razvejane u kontekstu društvenog pamćenja.¹⁷

Kao da je i sama književnost postala ozbiljna književnost tek s pojavom kritike: iako postoji od Platona, jako vreme kritike traje tek trista godina, i sve to vreme, uporedo sa stalnim proglašavanjem njene smrti, ona se i dalje čini jednim od neophodnih uslova samog književnog dela, bar onog "ozbiljnog". Kritičari svoj smisao nalaze upravo u uspostavljanju odnosa između savremenog društva i klasika; aktuelnu produkciju neretko procenjuju na ovaj način, u odnosu na uzore, a nagrade koje nose imena klasika takođe služe učvršćivanju kolektivnog pamćenja. Uglavnom praktikovana kao delatnost ocenjivanja vrednosti književnog dela i nalaženja njegovog mesta u širem sistemu, pravi

¹⁶ "Sasvim je zamislivo da ćemo se jednog ne tako dalekog dana pitati šta li je postalo od recenzenata, od kritičara. Još juče su bili tu... Ili nam se samo čini? (...) Iz čiste navike oni nastavljaju jednu kontroverzu koja se nikada nije pokazala naročito produktivnom. Da vrana vrani oči vadi, književnost nam dokazuje sa bezbroj primera. Danas nema više razloga da se ta neizbežna, ali besplodna prepirka nastavi. (...) Njihovo istorijsko nestajanje se jednostavno ne može više prikrivati," (Encensberger 1994: 48-49).

¹⁷ Iako i sam pesimističan u odnosu na savemeno stanje domaće kritike, tek, živoj ili mrtvoj, akademik Predrag Palavestra svojom dvotomnom *Istorijom srpske književne kritike 1768-2007* podiže joj spomenik.

posao kritike i kritičara bio je i jeste u određivanju tog mesta i pregovaranju njegove vrednosti. Između ostalih razloga koji se mogu iznaći u prilog postojanja ovog "izumirućeg zanata", stoji i činjenica da se njegovi praktičari izdvajaju i po tome što čine ono što drugima nije dato – tu su da bi (po)kazali da svačije misli ne zavređuju jednaku pažnju. Naposljetku, kritičari su tu i da bi osporili relevantnost reči onih koji se decenijama pitaju *čemu još kritika*. Ako ni zbog čega, onda zbog sistema društvenog pamćenja. A to nije malo, jer kontrola društvenog pamćenja u velikoj meri uslovljava hijerarhiju moći.¹⁸

Ovde ću nastojati da ovu tvrdnju ilustrujem na primeru uspostavljanja sistema koji je na papiru, deklarativno, po mnogim svojim svojstvima bio u duhu ideja Prosvećenosti, sa proklamovanim progresom, slobodom, bratstvom, jednakošću svih, obrazovanjem za sve, usmerenošću na budućnost a ne na prošlost, jednakim šansama, vlašću naroda i tako redom, i koji je prema isticanim vrednostima sličan brojnim drugim danas postojećim sistemima koji se smatraju naprednim.¹⁹ To je komunistički sistem u Jugoslaviji koji je, ne samo u njoj nego i u Istočnoj Evropi uopšte, verovatno bio i najbolji period za pisce,²⁰ što, naravno, zvuči paradoksalno jer je, pre nego svojim katastrofalnim učincima, kompromitovan upravo izgonom pisaca preko čijih dela se ostatak sveta upoznao sa njegovim naličjem. Recidiv ovog sistema je postojanje nekoliko stotina književnih nagrada i danas u Srbiji, što ne govori mnogo o statusu književnosti ali sigurno govori o komičnoj strani percepcije njenog mogućeg uticaja na društvo i nesumnjivoj precejenosti i onih koji je stvaraju i onoga što oni stvaraju. Ostaci precejenosti institucije književnosti, koja je u socijalizmu doživela svoj vrhunac, sežu još od vremena kada je osnovna pismenost bila retkost a ne pravilo, a danas se, uprkos njenim više nego skromnim dometima, ogledaju u naivnoj veri da knjiga može da bude opasna za ideologiju, kao i u svojevrsnom sujeverju o čoveku-piscu koji vidi "dublje i dalje", ali i u političkoj kontroli žiriranja i nagrađivanja, povremenim žučnim polemikama o vrednovanju ili podobnosti nekog dela, uglavnom prema ideološkim kriterijumima, i promociji politički odgovarajućih pisaca.²¹

¹⁸ Više: Konerton, *isto*.

¹⁹ Prema proklamovanim vrednostima jugoslovenski komunizam odnosno socijalizam, Evropskoj uniji bio je sličan i po tome što se zasnivao na antifašizmu, koji je, pored tradicija Prosvećenosti, u vrednosnim osnovama ove zajednice. Možda su, između ostalih, i u tome razlozi zbog kojih nam se retorika evropskog zajedništva čini tako poznatom.

²⁰ Usporedni pregled statusa književnika u komunizmu i postkomunizmu po različitim osnovama videti: Vahtel 2006 : 57-92.

²¹ "Bilo je, istina, oduvek ljudi koji su neku ideologiju želeli da sprovedu uz pomoć književnosti, ali takav poduhvat jednak je pokušaju da se cigla pomeri uz pomoć pera" (Encensberger 1994: 40).

Godina 1947 – sasvim zgodna godina za prizivanje pamćenja u pomoć

Ako je u ukupnom trajanju jugoslovenski socijalizam, zvanično usmeren na ideal "radnih ljudi", zbog državne podrške pisaca i pripadajućih privilegija na kraju pogodio književnost, odnosno "ljudima od pera" a ne "radnim ljudima", neposredno posleratno stanje ipak je najviše odgovaralo kritičarima. Oni su u tom vremenu imali značaj kakav inače nemaju i – iskoristili su ga, što nije ostalo bez teških posledica i za jedne i za druge. Formalno, na kritičarima je bilo da stare i nove književnike uvedu u kult jugoslovenske politike i njene kulture,²² da kontrolišu interpretaciju starijih dela, kao i da brinu o korektnosti aktuelne produkcije i da je usmeravaju. S ciljem kontrole i usmeravanja književne produkcije osnovan je poseban organ partijske agitacije i propagande (tzv. agitprop), kome je predsedavao Milovan Đilas (1911-1995).²³ Za agitprop se govorilo da je bio organ strahovlade. Svemoć ovoj instituciji davala je blizina rata, bahatost pobednika i stvorena atmosfera nesigurnosti, u kojoj se lako ostajalo bez građanskih prava. Bila je to zapravo državna institucija poput mnogih drugih, u čijoj je nadležnosti bilo tumačenje idejne čistote,

²² Izgradnja jugoslovenske nacije je i započeta na polju kulture. Prvobitno jugoslovenstvo idejno je poticalo od nemačkog romantizma i u to vreme opšteprihvatljivog verovanja da je jezičko jedinstvo neophodni uslov postojanja nacije. Na razvijanju južnoslovenske ideje, zajedničkog jezičkog i kulturnog koda Južnih Slovena, radila je većina istaknutijih filologa, pisaca i slavista Srbije, Hrvatske i Slovenije, pokrećući u te svrhe štampu, književne novine, kao i Jugoslovensku akademiju znanosti i umjetnosti (1866.) koja se uglavnom bavila književnim i jezičkim razvojem, odnosno stvaranjem tehničkog jezika za sve Južne Slovene. Začeta u okviru Ilirskog pokreta, ideja jugoslovenskog jedinstva bila je široko prihvaćena među obrazovanom omladinom, posebno onoj koja je studirala u Beču i Pragu već krajem XIX i u prvoj polovini XX veka, mada su i dalje najteža pitanja bila kako ovu ideju učiniti opšteprihvatljivom i neobrazovanom stanovništvu, odnosno kako ga integrisati. Posle Prvog svetskog rata skoro da je postojao konsenzus južnoslovenskih elita oko toga kako se može stvoriti jedinstvena kultura, a na planu njene izgradnje u međuratnom periodu aktivno je saradivao poznati engleski naučnik R.V. Seton-Watson (Seton-Watson), koji je Ivana Meštrovića učinio međunarodno priznatim jugoslovenskim nacionalnim umetnikom. Osim u jeziku, književnosti i umetnosti, jugoslovenstvo je teorijski konstruisano na druge načine: "zajednički karakter" i "rasno jugoslovensko jedinstvo" bioantropološki su "dokazivani" ne samo Cvijićevim delima, nego i neposredno pred rat *Karakterologijom Jugoslovena* (1939, prvo izdanje) Vladimira Dvornikovića. Opširnije o usponu jugoslovenske nacionalne ideje do Drugog svetskog rata videti: Jelavich 1994; Vahtel 2001: 29-156.

²³ Osim političkim poslovima, Đilas se u to doba bavio književnom kritikom, što je takođe vrsta političkog posla (u to doba kritika je pre svega bila politička stvar) a kasnije, kada je pao u nemilost sistema za koji se strastveno borio, i sam je postao pisac. Više: Palavestra 2008: 482-483.

ispravnosti i pravovernosti ili, današnjim jezikom, političke korektnosti. Ona je zahtevala da se piše u duhu *novog*, odnosno *revolucionarnog realizma*. O tome šta se tačno podrazumevalo pod tim i šta se očekivalo od "ljudi od pera" jasnije je iz obraćanja Josipa Broza Tita piscima na njihovom prvom posleratnom kongresu nego iz brojnih priloga tadašnjih kritičara:

...Ne znači samo, i ne radi se samo o tome – da pisci u umjetničko-literarnoj formi ovjekoveče veliku historijsku epohu kroz koju smo prošli i kroz koju još sada prolazimo, nego se radi o tome da pisci svojim djelima treba da rade na formiranju karaktera novih ljudi. (...) Književnost, literarni rad treba da ima izvjestan pravac. Kroz književnost mi treba da dobijemo i sliku jednog doba, da doznamo historiju njegovu. (...) Historija se piše i kroz literaturu. (...) Mi vašem radu pridajemo ogromnu važnost, a od vas zavisi kako ćete izvršiti svoj zadatak. (...) Ako vam je pritom potrebna naša pomoć, mi ćemo vam pomoći. (...) Mi danas formiramo građane nove Jugoslavije. I u tom radu nisu dovoljno efikasne samo administrativne mjere.²⁴

Shvativši zakonodavno posao "formiranja karaktera novih ljudi" ili, sovjetskim rečnikom, "inženjeringa ljudskih duša", u vreme zamaha jugoslovenskog nacionalizma i aktivnog rada na jugoslovenskoj ideji,²⁵ intelektualci su uradili, čini se, i više, ili bar sve što se od njih očekivalo.²⁶ Nadnacionalni nacionalizam ubrzo je postao osnovni ili jedini ton ne samo u javnom životu i državnim aktivnostima, nego i u svakodnevi, zabavi, sportu, što je za osećanje solidarne zajednice i najvažnije. Naime, odmah nakon *građanskog rata*²⁷ uprkos prethodnim neprijateljstvima i uzajamnim istrebljenjima – bilo etničkim bilo ideološkim – ili baš zbog njih, postojala je jaka državna volja da se populacija natera da misli da pripada jedinstvenoj naciji. Teror nije mogao biti jedini način u postizanju tog cilja. Morala je biti napravljena čitava inscenacija nove jugoslovenske mitologije: *rat*, najvidljiviji u spomeničkoj kulturi (spomen-

²⁴ Deo govora Josipa Broza Tita pred delegacijom Prvog kongresa književnika, 19. 11. 1946. godine, cit. prema R. Andrić, Lj. Ršumović (prir.) *Tito piscima, pisci Titu*, s. 10.

²⁵ O usponu i padu ove ideje u posleratnom periodu, više: Marković 2001:11-62; Vahtel 2001: 157-213.

²⁶ Knjiga *Tito piscima, pisci Titu* samo je mali deo književnog svedočanstva o građenju kulta jugoslovenskog vođe. Zbir književnih priloga o NOB-u i višedecenijske pedagoške prakse đačkih sastava i literarnih konkursa na teme *Tito – građanin sveta, Tito, revolucija, mir, Mali Joža, Titov naprijed* i sl., daje bez sumnje najopevanijeg junaka ovog jezika. Činjenica da u svetu pedagoške i književne prakse "drug Tito jaše na čelu kolone" literarnih junaka i stiže na "vrh planine", inspirativan bar kao Marko Kraljević i njegov Šarac, nije bez značaja i izvan konteksta udvoričkog pisanja.

²⁷ Građanski rat je u zvaničnom (partijskom) tumačenju negiran, odnosno prećutan, budući da je okosnica pobjedničkog tumačenja Drugog svetskog rata u Jugoslaviji zaobilazila nacionalna pitanja, krećući se ekstremno zaoštrenom podelom između "narodnog otpora fašizmu" i "kolaboracionista" svih vrsta.

ploče palim borcima, biste i sl.)²⁸ i prazničnim manifestacijama, priredbama, sa stalnim oživljavanjem prinete žrtve kroz ritualna podsećanja na nju, *bio je osnovna vezivna snaga u izgradnji nacije*. Iz pobjedničke artikulacije tog rata i proizvedenih artefakata bilo je jasno da su oni rado slavili i svoje žrtve i svoje pobjede, a ponajviše svoju *borbenost*, i da je poput nacija koje se etnički definišu, i jugoslovensku naciju osim ideologije "zalepila" krv, samo ne "ista", nego "prolivena". Retorički, jugoslovenska solidarnost podgrevana je stalnim insinuiranjem spoljnje i unutrašnje ugroženosti, odnosno borbene spremnosti na odbranu jugoslovenske posebnosti, i jakom bipolarnom dihotomijom između "naroda" i "narodnog neprijatelja" ("domaćih izdajnika", "stranih zavojevača", "buržoaskih i maloburžoaskih ostataka", "reakcionara", "crkve" i sl.).²⁹ Žrtvena i borbena simbolika NOR-a bila je sveprisutna: ono što je moglo okrnjiti taj narativ očišćeno je iz jezika i gurnuto u zaborav, jer je i kolektivna amnezija, odnosno zaborav svega izvan institucionalizovane, pobjedničke verzije prošlosti, vezivala Jugoslovane jednako kao i novouspostavljeni mit.

U skladu s predanim radom na novom pamćenju, urušenu predratnu prošlost trebalo je i sasvim diskreditovati, a socijalni mehanizam povezivanja generacija urediti na drugačiji način. Nešto zaboraviti, a nešto naglasiti – priču o nastanku socijalističke Jugoslavije ispričati na uverljiv način, kao da je baš sve vodilo ka njoj. Ukratko, transformisati njeno pamćenje prema novim potrebama, stvoriti smisao i ritualno podsećati na njega. Zato je u osposobljavanju jugoslovenske države za posleratni život kulturna politika bila toliko važna i zato se u proces promene mišljenja i identiteta toliko ulagalo. Ali za nametanje jugoslovenskog kulturnog kanona nije bilo dovoljno samo stvoriti nova književna i istoriografska dela³⁰ koja bi izražavala jugoslovensku ideologiju, već je trebalo naći oslonce u daljoj prošlosti, odnosno u njenim partikularnim kulturama. Zaslugom talenta, igre slučaja ili igre moći, deo tog posla u velikoj meri pripao je Milanu Bogdanoviću (1892-1964), univerzitetskom profesoru, osnivaču srpskog PEN-a, predsedniku Udruženja književnika, članu SANU, direktoru Narodnog pozorišta, uredniku brojnih predratnih i poratnih književnih časopisa, književnom i pozorišnom kritičaru koji je smatran

²⁸ O ostalim načinima iscrtavanja jugoslovenskog pamćenja, više: Zundhausen 2008: 371-398.

²⁹ Pošto su iz ratne tematike izvedene noseće tačke oslonca jugoslovenske nacije, ponavljane bajalice ceremonijalno snažno utvrđene i u javnom i u svakodnevnom životu, nasleđe bilo čega "neprijateljskog" ili srodnička vezanost sa "narodnim neprijateljem" nekoliko decenija skrivana je kao teška bolest, ćutana, da bi krajem veka postala poželjan i pomodan način identifikacije.

³⁰ Prema Zundhausenovim izvorima, na polju istoriografije do 1965. u Jugoslaviji je objavljeno preko 30.000 monografija i članaka o NOB-u i socijalističkoj revoluciji, a do kraja osamdesetih taj broj je utrostručen. Zundhausen 2008: 380-381.

najboljim učenikom Jovana Skerlića.³¹ Izrazito aktivan u predratnom periodu, ispočetka liberalnih shvatanja, a kasnije zastupnik angažovane književnosti, poslu književnog kritičara posle rata pristupao je presuditeljski. Bavio se isključivo izabranim, paradnim, samo onim što je služilo izgradnji novog društvenog pamćenja i utvrđivanju revolucionarnog poretka.

Njegova knjiga *Kritike* (1948) predstavlja širi izbor iz dvadesetpetogodišnjeg rada i, na sreću analitičara, ispod svake od Bogdanovićeve kritika stoji datum kada je prvi put štampana. U njoj je, kako i sam autor kaže u uvodnoj napomeni, i nekoliko studija objavljenih posle oslobođenja. I jeste ih malo, a iz 1947. godine samo tri studije: O Vuku Karadžiću ("Do Vuka i od Vuka") Brancku Radičeviću i Petru Petroviću Njegošu ("Realizam *Gorskog vijenca*"). Ni izabrani autori, ni godina kada su ponovo napisane i štampane studije o njima, ni malo ne iznenađuju. Naime, u srpskoj filologiji, 1847. smatra se "godinom pobeđe Vukovih ideja". Status "izvorišta" ovoj godini dodeljen je kasnije, retrospektivnim analitičkim radom, zbog jednostavne činjenice poklapanja štampanja nekoliko, za srpski narodni jezik, važnih dela: osim standardizovanja tog jezika Daničičevom gramatikom, 1847. godine objavljen je Vukov prevod *Novog zavijeta*, kao i Radičevićeve *Pesme* i Njegošev *Gorski vijenac*; ukratko, raznovrsna dela kojima je pokazano da se na "jeziku govedara" može moliti, osećati i misliti. Ma koliko ova dela mogla biti kontroverzna u novom poretku, pobednici su shvatili da većim tumačenjem nasleđe 1847. može biti veoma korisno u novoj situaciji; bez zazora su ga i na velika zvona iskoristili,³² jer nije smelo biti sumnje od čega će se sastojati jugoslovenska prošlost, kako će biti modelirana i ko će biti na kojoj strani. Zato nije neobično što Bogdanović ukupno ovo nasleđe, odnosno same autore – Daničića, Radičevića i Njegoša – tretira kao vojnike kojima Vuk neposredno komanduje: "Oni 1847, svaki na svom području delovanja, zadaju najteže udarce Karadžićevim protivnicima, i upravo se može reći, probijaju njihov front" (Bogdanović 1948: 39). Te "druge", iako sasvim različite, Bogdanović, vođen potrebama tadašnjeg trenutka, redukuje na očekivan način i stavlja u isti koš: "Na čelu protivničkog fronta stajala je crkva. (...) U borbi protiv Karadžića, ona je postupala upravo protivnarodno" (*Isto*: 30).

Možda i nije najveći problem ovakvog okvira tumačenja to što su devetnaestovekovni pesnici i lingvisti svedeni na borce. Oni su se svakako borili, sa siromaštvom, bolešću ili samim sobom, ali je problem što su svedeni na ideološke

³¹ Više: Palavestra 2008: 349-379; Bošković 1981: 98-106.

³² Te 1947. godine Njegošev *Gorski vijenac* štampan je u svim jugoslovenskim republikama, a 7. i 8. juna, kada je zvanično slavljen stogodišnjica njegovog objavljivanja, naslovne strane svih dnevnih listova u tadašnjoj Jugoslaviji bile su posvećene Njegošu. Od ukupno šest kolumni na naslovnoj strani *Borbe* četiri su pripadale Njegošu, a *Pobjeda* je od ukupno osam stranica na koliko je izlazila sedam posvetila proslavi ovog jubileja. Više: Vahtel 2001: 174-180.

borce i borce protiv neprijatelja. Crno-beli svet Bogdanovićeve posleratne kritike zasnivao se na jakoj dihotomiji dva elementa – *narodnog* i *nenarodnog* (protivnarodnog, u koji su učitavani svi ideološki neprijatelji). Još više, u posleratnoj javnosti bezuslovna manihejska suprotstavljenost bila je osnova semantičkog koda, shvaćenog poput tehničkog sredstva za prenošenje najrazličitijih informacija. Upravo je izrazito dualna, *borbena i herojska interpretacija* odgovor na pitanje kako su pisci iz doba nacionalnih buđenja dobili, do krajnjih posledica, dozvolu da u socijalističkoj Jugoslaviji budu protagonisti njene istorije i pamćenja, ali i glasnogovornici "istine", uzor i savest novog društva.

Činjenica da u oživljenom sećanju na 1847. godinu glavno mesto pripada Vuku Karadžiću objašnjiva je prostim razlogom što se pismenost smatra osnovnom formom pamćenja i što je preko njega uveden i korpus usmene, "narodne" poezije, mada su se u novom sistemu i drugi devetnaestovekovni autori pokazali korisnim. Još nešto: Daničić, Karadžić, Radičević i Njegoš već su bili etablirani u prethodnom periodu, što Bogdanoviću u velikoj meri olakšava posao – postavši stabilan uzor srpske nacije krajem 19. i početkom 20. veka, njihov status u socijalističkom režimu on samo instrumentalizuje na nov način, rekanonizujući ih u jugoslovenske narodne heroje. Sada su svi oni bili više nego dobrodošli, a posebno Vuk. U njegovo ime mogao se projektovati Tito ("on je, dakle, jedan blistav primer kako izvesna društveno-ekonomska uslovljenost, kad su stanja sazrela za istorijski preokret nalazi odgovarajuće ljudske sile koje će ga ostvariti"), ponekad i sam autor ili "idealni intelektualac" ("Karadžić se velikim idejama svoga vremena služio samo u granicama ukoliko su mu one praktično mogle biti korisne u borbi koju je vodio"), ali najčešće narod i ideologija: "...Karadžić je veliki zadatak revolucionarno izvršio. (...) On je uklonio jednu literaturu koja se oslanjala na srednjovekovnu jezičnu i sadržajnu prošlost i time za novo vreme i novo društvo postala nazadna. On je zaustavio put jednog književnosti koja se razvijala iznad vodeće društvene klase i iznad širokih narodnih krugova" (Bogdanović 1948: 22; 37).

Iako to nikad nije napisao, Bogdanović je i pre lingvističkog obrta znao da je jezik sve i da je sve u jeziku, pa i moć. On je ovaj stav naprosto praktikovao pre njegovog teorijskog utemeljenja. Ključne reči interpretacije Karadžićevog rada, odnosno samog Karadžića, već navedene, ali i direktni kvalifikativi, poput "grandiozni borac", "snaga koja preobraća", "preporoditelj", "pravilno socijalno orijentiran", "nepomirljivo antitradicionalistički", "izvanredno pravilnih kulturnih težnji", "granitna piramida", "principijelno širok", "nije bio podložan osećanjima uskog, šovinističkog patriotizma" tako da "putokazno deluje", ukazuju na fokus nove kritike i njene ciljeve. Tumačenjem Vuka u kontekstu "narodnooslobodilačke borbe" Bogdanović istovremeno širi i sužava postojeći vokabular, simplifikuje višedecenijski rad na standardizaciji srpskog jezika i ukalupljuje ga u revolucionarnu retoriku jugoslovenstva, čineći ga sasvim savremenim, prepoznatljivim i bliskim. Ali, kako mu to uspeva i kako on to či-

ni? Naizgled lako, i zaista lako, jer operiše isključivo vantekstualnim realnostima. Nema u Bogdanovićevoj interpretaciji skoro ničega što bi se oslanjalo na Vukove tekstove iz jezika, istorije ili etnografije. On njemu pristupa kao savremeniku i saborcu, neopterećen mogućim smetnjama na vezama u velikom vremenu. Naprotiv, samu činjenicu protoka vremena koristi u funkciji novog poretka – otuda izbegavanje sadržajnosti i pristup koji Karadžićeva dela tretira na način kao da ništa ne stoji između njihovog nastanka i novog vremena. Ipak, radije ocenjuje njega nego sama dela, crpeći interpretativnu hrabrost direktno iz pobjedničke ideologije:

Takva snaga uverenja, tako hrabro principijelno istrajavanje u jednoj društveno-kulturnoj borbi svedoče o dubokoj revolucionarnoj volji Vuka Karadžića, o njegovom nepobedivom unutrašnjem ubedenju da on izvrši jednu istorijsku misiju. (...) U svojoj ogromnoj delatnosti proučavanja narodnog života, on je obuhvatio bezmalo sve jugoslovenske narode i krajeve, pokazujući se vrlo pomirljiv u pitanjima šta je srpsko, a šta ne. (...) On dakle i snagom svojih preporodnih ideja i ličnim uticajem, doista jugoslovenski dejstvuje. (...) Ono što je za nas ovde važnije (...) jeste činjenica da su na nju obraćali pažnju i priznavali joj naprednost i najmerodavniji duhovni faktori za prosuđivanje kvaliteta velikih društvenih pokreta. Nije doista slučajno što je i sam Engels, u svojoj prepisci sa Marksom, obraćao pažnju na kulturno-revolucionarni preporod koji je izvršio Vuk Karadžić (Bogdanović 1948: 35-36).

Kada je uspostavljen semantički kod tumačenja revolucionarne stvarnosti, onda nije bilo teško ispunjavati ga različitim sadržajima – sve što je moglo da mu posluži bilo je instrumentalizovano za potrebe socijalističkog društva. Tako se i skromni poetski opus Branka Radičevića 1947. ponovo našao u središtu kritičke pažnje. Branko više nije bio samo Vukov "saborac"; bez svoje zasluge postao je i saborac revolucionarnih realista. Ali *danas*, šta je Branko *danas*, i šta može biti sutra, za utemeljivača i mentora revolucionarnog realizma bilo je jedino pitanje i jedini razlog uvođenja ove poezije u novi Panteon na stogodišnjicu njenog pojavljivanja. Istina škrto i na svega nekoliko strana, njegova poezija prosto je ocenjena sa stanovišta njene korisnosti u novoj situaciji: "Poezija Branka Radičevića je kao pojava progresivna"; "Branko Radičević je napredan pesnik"; "Odlučno progresivan, (...) podsticajno je delovao na pesnike onoga vremena da se odupru štetnom i nazadnom književnom tradicionalizmu"; "... naše vreme, današnji naš trenutak, nalazi u njemu onu vitalnu poletnost..." i tako redom (Bogdanović 1948: 44-45).

To Bogdanovićevo *danas* zahtevalo je "pravilnu orijentisanost", koja je na sve načine upisivana u novu zajednicu i koja je ponajmanje imala veze sa samom poezijom – ili je imala samo utoliko ukoliko su se preko nje mogli promovisati stavovi koji su odgovarali novom režimu. Jer se sa prošlošću moralo raskinuti, ali je istovremeno morala biti nađena "relevantna prošlost", odnosno veštački stvoren *kontinuitet* delovanja, koji bi postupke novih vlasti učinio drev-

nim, utemeljenim i, na kraju, opravdanim. Recept je bio jednostavan: pamćenje prošlosti treba da bude konkretno i jasno, bez nedoumica i krhotina – rečju, *kontinuirana celina obogaćena smislom savremenih istina*. Zato je čitavo nasleđe iz 1847, pa i poezija Branka Radičevića, u novom kontekstu višestruko upotrebljena: osim što je poslužila kao relevantna prošlost u konstruisanju društvenog pamćenja – u okviru tog velikog zadatka iskorišćena je i kao ideološka batina protiv "narodnog neprijatelja" i starog sistema: "On ima u svojim stihovima toliko oštrih invektiva na štetnu tradiciju, na mračnjaštvo u životu, na duhovni konzervativizam i društveno reakcionarstvo, da se ni u pesmama ne gubi onaj Branko koji je sa jednom grupom omladinaca u Beču, *potpisao 1848. proglas narodu da se treba obračunavati sa moćnicima i vlasnicima, da zemlju treba uzimati od spahija, da parazite valja uništiti*" (Isto, kurziv G. Đ.).

Politički motivisan filter prečišćavanja i rekonstrukcije kulturnog nasleđa nije zaobišao nijednog značajnijeg pisca iz ranijeg perioda; najčvršće utemeljenje pravila novog poretka Bogdanović ipak nalazi u Njegoševom *Gorskom vijencu*,³³ u kome istovremeno naglašava i krivotvori motive koji su posle građanskog rata morali biti sporni. Ali upravo ono najproblematičnije, uvedeno je kao nernerljivu dragocenost u novom kontekstu. U posleratnom režimu Njegoš je rehabilitovan negiranjem ranijih tumačenja,³⁴ ali i nizom novih postupaka. Uz tipska skretanja u interpretaciji, zaobilaze Njegoševog verskog rada, dela *Luča mikrokozma*,³⁵ njegove srpske orijentisanosti jasno izražene i posvetom *Gorskog vijenca*³⁶ "prahu oca Srbije", kao i zbnjujućim zamenama *inovernih* u *Istrazi*

³³ O promenama u tumačenju Njegoševog dela i načinu upotrebe ovog klasika u svim režimima u 20. veku, videti: Wachtel 2004: 131-153. Početkom 2009. godine, kada je nastajao ovaj tekst, Njegošev kult korišćen je za komentarisanje dnevno-političke i opšte situacije u Srbiji. Motivisan predlogom zakona o zabrani diskriminacije u Skupštini, na *Njegoševom odboru* u organizaciji Matice srpske, vladika Irinej kaže: "Vladika Rade (Njegoš) je naš duhovni savremenik, a biće savremenik i onima koji će živeti i misliti i posle nas. Ipak, sreća je naša što nije i naš fizički savremenik jer da jeste, prilikom izglasavanja pomenutog zakona pao bi pod udar njegovih stvaralaca i bio optužen kao zagovornik diskriminacije i netolerancije. Možda bi, štaviše, pustinjak cetinjski svoj kratki život završio i kao pustinjak haški". http://www6.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2009&mm=03&dd=20&nav_id=351186

³⁴ "U krajnjoj analizi, on bi se dao videti baš kao *suprotan onome što mu se nekada pripisivalo...*" (Bogdanović, 61, kurziv G.Đ.).

³⁵ "Njegoš je u *Gorskom vijencu* oslobođen mistike u koju se bio zabatrgao svojim prvobitnim kozmičkim preokupacijama. On ovde, štaviše, ima jasne akcente koji izražavaju izvesnu njegovu skepsu u odnosu na tamna, metafizička pitanja o bogu, o prepostojanju, o duhu kao premateriji, o početku i kraju, o večnosti, i tako dalje" (Bogdanović, 60).

³⁶ Ovo izrazito složeno delo ušlo je u čitanke i za osnovnu i za srednju školu, mada se iz selektivno odabranih odlomaka *Gorskog vijenca* nije mogla ni naslutiti njegova celina. To, uostalom, nije bilo važno, jer ako su u jugoslovenskom obrazovnom

Poturica u *jednoverne* ili *jednokrvene*, Njegoš nije samo postao crven, nego je ustoličen u prethodnika savremene socijalističke misli i proroka jugoslovenstva: "...*Gorski vijenac* se danas vidi kao velika poema narodno-oslobodilačkih motiva, shvaćenih istorijski realno. Tek se danas doista i može da razume sav realizam nacionalno-oslobodilačke koncepcije *Gorskog vijenca*. On je u stvari veliki slavopoj borbe protiv zavojevača, koji mora prvo da počne istrebljivanjem njihovih *jednoverskih elemenata* u zemlji unutra."³⁷ Osnovni i ujedno sporni motiv speva o nužnosti istrebljenja inovernika, odnosno kolaboracionista okupatora, čiji se "kolaboracionizam" izvodi iz akta njihove verske konverzije, Bogdanović ne zaobilazi nego, naširoko objašnjavajući, zapravo zamagljuje i uopštava. Takvim postupkom *Istraga Poturica* postaje uzorna slika savremenih bitki i sveltremenski nauk o nužnosti borbe protiv neprijatelja.

U jednom takvom poduhvatu, poznatom pod imenom istraga *Poturica* u Crnoj Gori, i preko njega, Njegoš ne obuhvata samo jedan određeni trenutak i jedan nacionalni punkt. (...) Ovde nije u pitanju samo Crna Gora. (...) Nigde nije rečena završna reč, koja bi pojam narodnog oslobođenja ograničila u nekom užem nacionalnom obliku. (...) Upravo one su ograničene pojmom narod, koji ovde prevazilazi svaki uži nacionalni okvir. Ako Njegoš, pre sto godina, istorijski gledano, još nije mogao da konkretizira svoju misao u jugoslovenski postulat, on nam je dao pune mogućnosti da je mi danas u *Gorskom vijencu*, makar tek i u naslućivanju jugoslovenskom osećamo. (Bogdanović 1948: 55-56)

Iako naizgled nevešta, ova interpretativna akrobatika kojom se odvrća pažnja od etnoreligijske pozadine Njegoševih junaka, u kojoj su *Poturice* (crnogorski muslimani) prevedeni u uopštene "jednoverske kolaboracioniste, narodne neprijatelje" a Crnogorci u Jugoslovene ili "narod", prihvaćena je kao novi nauk, pa je i širena među drugim kritičarima.³⁸ Kao u slučaju Karadžića i Radičevića, i u Bogdanovićevoj interpretaciji Njegoša naglašena je ideološka borba, borba ekonomskih sistema ili "klasna borba": "...ostaje nesumnjivo da je to isto toliko koncepcija protiv zavojevanja, koliko i koncepcija protiv ugnjetavanja. U njoj odekuju akcenti iz narodne pesme protiv velikaša i silnika, dakle antifeudalni motivi (...) koji brane društvena prava narodnoga čoveka" (Bogdanović 1948: 59).

sistemu đaci nešto naučili iz teorije književnosti, onda je to da treba da pogode poželjnu, "tačnu" interpretaciju, ono što nastavnik misli, a ne da zaista interpretiraju.

³⁷ Bogdanović, 57, kurziv G. Đ.

³⁸ Čak su i u Sarajevu tamošnji posleratni kritičari ulagali puno napora da dokažu kako su prethodne interpretacije bile zlonamerne i pogrešne, te da su žrtve *Gorskog vijenca* (*Poturice*) sasvim slučajno bili muslimani, a da je u stvari Njegoš pevao o nužnosti borbe protiv feudalizma i kapitalizma. Više: Vahtel 2001: 179-180.

Uspostavljena analogija između nekadašnjih i savremenih bitaka zloupotrebljena je do njihovog poistovećenja. Za Bogdanovića je Njegoš preteča partizana, realistički pesnik i protosocijalista, borac za slobodu, čije poetsko delo ima malo ili nimalo veze sa religijom i etničkom pripadnošću. Promovisan da bi odobravao savremene političke težnje i modele delovanja, da bi kritikovao upravo religiju i uže etničke pripadnosti, postao je manje nacionalan i pravoslavan a više "opštenarodan" – kao da je nekako prirodno prorekao nove odnose u svetu i nekim čudom anticipirao jugoslovensku zajednicu.³⁹ Sa visina i izdaleka, Njegoš je opravdavao etiku i praksu novog društva: stih crnogorskog vladike *Oltar pravi na kamen krvavi* Bogdanović radosno tumači kao "antihrišćanski". Štaviše, prema njegovoj interpretaciji, Njegoš ne samo da nije crnogorski vladika, on prestaje da bude i hrišćanin, budući da "*uspostavlja zakon nove vere: narodne borbe za slobodu. Ta vera se potencira jednim još apsolutnijim zakonom, koji ne priznaje nikakve nebeske obzire i nikakve zemaljske prepreke: 'Neka bude što biti ne može!' Tu više nema misticizma. To je izraziti nacionalno-borbeni realizam*" (Bogdanović 1948: 58).

Eksplisitno okretanje od ukupne Njegoševe zaostavštine prema socijalističkoj, revolucionarno nadahnutoj interpretaciji isključivo *Gorskog vijenca* pratila je skoro nezabeležena izdavačka aktivnost, pa je 1947. svaka kuća u Crnoj Gori mogla imati svoj primerak ove knjige, budući da je te godine tiraž samo za ovu republiku bio 25 000. Među kritičarima nastaje utrkivanje u učitavanju jugoslovenske retorike u ovo Njegoševo delo, a sentence o herojstvu iz *Gorskog vijenca* sa slavim "tvrdim orahom", postaju omiljene retoričke poštapalice u koje se do današnjih dana učitava bilo lična bilo kolektivna hrabrost. Ipak, interpretiranje u ovom vremenu ostaje važnije od citiranja, a najvažija disciplina postaje interpretacija interpretatora.⁴⁰ Budnost i pažnja koja je pridavana tumačenju ovog Njegoševog dela skoro je nepojmljiva, kao i problemi izazvani interpretacijama koje su odstupale od zvaničnog koda, odnosno konvencija revolucionarnog realizma. Oni kulminiraju pojavom knjige Isidore Sekulić *Njegošu knjiga duboke odanosti*,⁴¹ na koju odgovara sam Mi-

³⁹ "...U istorijskom trenutku kad još nisu bili sazreli društveni uslovi za punu afirmaciju i amalgamisanje bratstva, i kad je povesti borbu protiv jednokrvnog unutrašnjeg neprijatelja bilo doista istorijski neizbežno, Njegoš kazuje stihove o bratstvu koji dalekovido nagoveštavaju one dane kad će ono doista biti i istorijski ostvareno, u stanjima koja su ga društveno i ekonomski, isto toliko koliko i nacionalno uslovlili i omogućili." (Bogdanović 1948: 59).

⁴⁰ "A meni izgleda da je nemoguće sada i ovdje odvojiti interpretiranje Njegoša od interpretiranja njegovih interpretatora. Štaviše, ovaj drugi posao je bitniji jer se Njegoš može pojaviti u pravoj svetlosti samo očišćen od svakojakih nanosa, a prije svega od izopačenja što su ga vršili oni koji su pišući o njemu – pisali ustvari o sebi, braneći njime svoje poglede i svoju društvenu praksu" (Đilas 1952: 5-6).

⁴¹ SKZ, 1951.

lovan Đilas knjigom *Legenda o Njegošu*. Nije to zapravo nikakva knjiga o Njegošu.⁴² Ova tužna slika uludog trošenja velikog talenta ponajviše je sofisticirana pretnja Isidori Sekulić i svima koji bi se prepoznali u kvalifikativima buržoaskog, sitnoburžoaskog, malograđanskog, reakcionarnog, nacionalističkog, idealističkog ili romantičarskog. Zamišljena kao njegov "pravoverni" odgovor na njeno "krivoverno" tumačenje Njegoša, pokazaće se kobnom za oboje: Isidora će nakon ovoga spaliti rukopis drugog toma svoje knjige o Njegošu, a nedugo posle kratkotrajnog kritičarskog uzleta izgoreće i Milovan Đilas, bar kao kritičar. U završnom delu inače duge *Legende*, on će, istina, progovoriti ponešto i o Njegošu, ali jezikom i dosetkama Milana Bogdanovića (Đilas 1952: 194-218).

Znanje, pepeo i prah

Rat je bio nazovitišina u kulturnom vremenu i baš zato bučna u interpretacijama nasleđa prošlosti: iste, revolucionarne reči, ekstremna podeljenost ili dualna simetrija, metafizički prezent, analogija i kontinuitet "borbe", pretnje neprijatelju ili njihovi nagoveštaji. Ukalupljena u prepoznatljiv retorički poređak, zvanična istorijska istina funkcionisala je kao staronovi nauk i sredstvo ublažavanja nereda opipljivih stvari. Aperceptivna podloga čitavog tog kritičarskog zanosa reinterpretiranja bila je ideološka borba sa znanjem da su i drugi, "stari" umovi isto tako živi i dovijanje da im se ne dozvoli jednako pravo na "istinu" i "stvarnost". Ali od tog tobož istinitog ekstatičkog pevanja u slavu ideološke struje, odnosno kanonizovanja Vuka, Radičevića i Njegoša, nastalo je i više od kolektivne vere – navodno *znanje*. Čitajući u tim delima uglavnom ono čega tamo nije bilo, i samo na površini uslovljena njima, odnosno njihovim stvaraočima, posleratna kritika propuštala je klasike kroz mlin pravilne socijalističke interpretacije, dok ih nije pretvorila u homogen prah.

Sve je to razumljivo, jer je posleratnim jugoslovenskim vlastima bila potrebna jasna verzija prošlosti, kao borba svetla i tame,⁴³ dobra i zla, pa su je takvom i kroz književnu kritiku pravili. U skladu sa postrevolucionarnom atmosferom, ideologijom i retorikom, i u okviru velikog državnog posla, književnost je – posebno ona stara, jer je ulazila u bukvaru i čitanke – morala biti dostojna novostečenih odnosa i "istrčavati unapred", govoriti revolucionarnim

⁴² To, uostalom, priznaje i sam autor: "Odmah da kažem, meni nije ni bio cilj da konkretnije pišem o Njegošu, da napravim jednu svoju konkretnu, punu, sociološku i estetsku analizu Njegoša, nego da se tučem s pomenutim shvatanjima i da ih ako mogu potučem" (Đilas 1952: 194).

⁴³ Iz ovakvog pristupa književnoj prošlosti, osim nameravanih, proizveden je i niz nenamernih stereotipa kulturne istorije, poput onog o mračnom srednjem veku i sl.

jezikom i biti "predvodnica socijalističkih odnosa". Sve zbog toga da bi se podstaklo osećanje zajedničke sadašnjosti i budućnosti jugoslovenske nacije, utemeljeno na navodnoj zajedničkoj prošlosti; nesumnjivi autoritet sadašnjosti intervenisao je u dalekoj prošlosti kako bi svoju snagu reflektovao sa veće udaljenosti i ponovo se, ojačan njenim autoritetima, otuda vraćao na sadašnjost, odnosno planiranu budućnost. Zato 1947. godine simbolička nosivost 1847. biva tako važna i zato kritika ne propušta da ovaj jubilej ideološki utvrdi kao već konstruisano "temporalno mesto sećanja" (Nora), jer se i inače ova- kvom konstituisanju pamćenja pristupa onda kada postoji lom sa neposred- nom prošlošću. Otuda je svrha vraćanja na 1847. očekivana: njeno prizivanje sto godina kasnije odgovor je na aktuelnu situaciju i politička aluzija na dugi idejni i kulturni kontinuitet jugoslovenske nacije. Veštinom revolucionarnih realista, devetnaestovekovni autori novim tumačenjem postali su aktivni pro- tagonisti ne samo jugoslovenske istorije i njenog pamćenja nego i izgradnje socijalističkog društva. Nastupajući sa pobjedničke tačke gledišta, a ona je uvek sveznajuća, nakon završetka rata, kritičari su dali sve od sebe da pomogu verodostojnost nove zajednice i da joj obezbede kulturnu podlogu. To nije uvek bilo lako, posebno u slučaju Njegoša, pisca metafizike i religije čije je delo u dramatičnom neskladu sa komunizmom; valjda je zato, rečnikom revo- lucionarnih realista, borba oko njega bila tako iscrpljujuća.

Osim na ideologiji, krvi (ratu i simboličnom NOB-a) i kultu vođe, posleratna jugoslovenska nacija građena je predanim radom na konstrukciji zajedničkog pamćenja.⁴⁴ Ako se ima u vidu da se društveno pamćenje obično konstruiše na jedan od tri načina koji se često poklapaju i mešaju, svodiva na uspostavljanje i simboličko predstavljanje društvene kohezije, legitimisanje institucija i sta- tusa autoriteta i, na kraju, jačanje socijalizacije, zajedničkih uverenja i vredno- sti, onda se čini da posleratno jugoslovensko društvo nije samo primenjivalo sve ove postupke, nego i da je bilo, bar za neko vreme, veoma uspešno u to- me. Nezavisno od statistika i procenata kojima je merena pripadnost ovoj za- jednici, sa stanovišta zajedničkog pamćenja jugoslovenska nacija je postojala u jakom smislu te reči bar nekoliko decenija. Imam na umu da se funkcional- nost i uspešnost neke zajednice može meriti i po tome da li su sve njene insti- tucije podešene tako da stvaraju jedinstveno pamćenje. U formativnom perio- du socijalističke Jugoslavije one su baš tako bile navijene. I sasvim je mogu- će, nakon niza ponavljanja, da naučeno pamćenje počne da funkcioniše kao izvorno, neupitno, stvarno. Sve dotle dok ne počnu da ga ugrožavaju neka druga sećanja. Ali, druga sećanja su i neka druga priča.

⁴⁴ Na sličan način je i razgrađena nekoliko decenija kasnije, kada su ovi elementi ili nestali ili oslabili i kada su partikularna sećanja (ali i interesi) ugrozili zajedničko pamćenje (i zajedničku kasu).

Literatura

- Andrić, R. i Ršumović, L.J. (prir.) 1982. *Tito piscima, pisci Titu (drugo izdanje)*. Beograd: NIRO Književne novine.
- Assmann, J. 2006. Kultura sjećanja, u Brkljačić, M. i Prlenda, S. (ur.), *Kultura pamćenja i historija*. Zagreb: Holden marketing – Tehnička knjiga, 45-78.
- Bogdanović, M. 1948. *Kritike*. Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske.
- Bošković, D. 1981. *Stanovišta u sporu. Stanovišta i sporovi o slobodi duhovnog stvaralaštva u srpsko-hrvatskoj periodici 1950-1960*. Beograd: Istraživačko izdavački centar SSO Srbije.
- Dvorniković, V. 1990. *Karakterologija Jugoslovena*. Beograd: Prosveta.
- Đilas, M. 1952. *Legenda o Njegošu*. Beograd: Kultura.
- Đerić, G. 2006. Evropsko-prosvetiteljski i nacional-romantičarski izvori kulturnog pamćenja: refleksije u savremenim raspravama. *Filozofija i društvo*, 2, Beograd: IFDT, 77-91.
- Encensberger, H. M. 1994. Književnost kao institucija ili efekat šumeće tablete, u *Ogled*, Novi Sad: Svetovi, 37-48.
- Encensberger, H. M. 1994. Sumrak recenzenata, u *Ogledi*, Novi Sad: Svetovi, 48-56.
- Gillis, R. J. 2006. Pamćenje i identitet: povijest jednog odnosa, u Brkljačić, M. i Prlenda, S. (ur.), *Kultura pamćenja i historija*. Zagreb: Holden marketing – Tehnička knjiga, 169-197.
- Gregg, V. 1975. *Human memory*. London: Methuen.
- Hobsbawm, E. 2006. Izmišljanje tradicije, u Brkljačić, M. i Prlenda, S. (ur.), *Kultura pamćenja i historija*. Zagreb : Holden marketing – Tehnička knjiga, 137-151.
- Irwin-Zarecka, I. 1994. *Frames of Remembrance: The Dynamics of Collective Memory*. New Brunswick, NJ: Transaction Books.
- Jelavich, C. 1994. Education, Textbooks, and South Slav Nationalisms in the Interwar Era, u: *Allgemeinbildung als Modernisierungsfaktor*, Peter Brune (ur.). Berlin.
- Knapp, S. 2006. Kolektivno sjećanje i stvarna prošlost, u Brkljačić, M. i Prlenda, S. (ur.), *Kultura pamćenja i historija*. Zagreb: Holden marketing – Tehnička knjiga, 79-111.
- Konerton, P. 2002. *Kako društva pamte*. Beograd: Samizdat B92.
- Marković, P. J. 2001. Odnos Partije i Tita prema jugoslovenskom i nacionalnom identitetu, u: *Identitet: Srbi i/ili Jugosloveni*, L. Sekelj (ur.). Beograd: Institut za evropske studije.
- Nora, P. 2006. Između Pamćenja i Historije. Problematika mjesta, u Brkljačić, M. i Prlenda, S. (ur.), *Kultura pamćenja i historija*. Zagreb: Holden marketing – Tehnička knjiga, 21-45.
- Palavestra, P. 2008. *Istorija srpske književne kritike 1768-2007. I-II*. Novi Sad: Matica srpska.
- Vajnrüh, H. 2008. *Leta. Umetnost i kritika zaborava*. Beograd: Fabrika knjiga.
- Vahtel, B. E. 2001. *Stvaranje nacije, razaranje nacije. Književnost i kulturna politika u Jugoslaviji*. Beograd: Stubovi kulture.
- Wachtel, B. A. 2004. How to use a Classic: Petar Petrović Njegoš in the Twentieth Century, u: Lampe, J. R.; Mazower, M. (ed.) *Ideologies and National Identities: The Case the Twentieth-century Southeastern Europe*. New York : Central European University Press, 131-153.

Vahtel, B. E. 2006. *Književnost Istočne Evrope u doba postkomunizma. Uloga pisca u Istočnoj Evropi*. Beograd: Stubovi kulture.

Zundhausen, H. 2008. *Istorija Srbije od 19. do 21. veka*. Beograd: Clio.

Gordana Đerić

Social memory and applied criticism:
On turning poetry into an ideological beating stick

The subject of this text is the social memory, which the author understands as the consequence of complex relationships of modern politics, history and cultural production in the broadest sense. As for the majority of authors who engage in social memory, for her this phenomenon is inseparable from the process of creating a nation, as well. In the context of creating a nation in Eastern Europe the conditionality of these phenomena is recognized through the specific part that the language and literature played in those processes. Therefore, in this region, the hierarchy of power reflected itself always, maybe more prominently than anywhere else, in the field of controlling the social memory, and particularly in controlling the interpretation of old literary works. Further more, the power in that field visibly affirmed itself. By connecting her research to Yugoslavian nation, the period immediately after the World War Two and the function of literary criticism in establishing the Yugoslavian canon for the interpretation of the past, the author examines in this text on of the ways of shaping the social memory in the time of active creation of the Yugoslavian nation. The focus of research is on the social conditionality of constructing memory from the political anticipation of contemporary and future needs of the society. By re-examining the thesis of social memory as an expression of the state's aspiration to explain to the nation its past and to adjust it to current needs, the author in her research follows the after-war reinterpretation of several classic authors who entered the Yugoslavian canon of interpreting the past.

Key words: social memory, Yugoslavian nationalism, applied criticism, classics, reinterpretation, revolutionary realism, Milan Bogdanović.

Gordana Đerić

La mémoire sociale et la critique appliquée: Sur la transformation de la poésie en bâton idéologique

Le sujet de ce texte est la mémoire sociale, que l'auteure comprend comme une conséquence des rapports sociaux complexes entre la politique contemporaine, l'histoire et la production culturelle dans le sens le plus large du mot. Comme pour la plupart des auteurs qui traitent la mémoire sociale, pour elle aussi ce phénomène est

inséparable du processus de création d'une nation. Dans le contexte de la constitution des nations en Europe de l'Est la corrélation de ces phénomènes se reconnaît dans le rôle spécifique joué par la langue et la littérature dans ces processus. C'est pourquoi, dans cette région, de manière peut-être plus prononcée qu'ailleurs, c'est sur le plan du contrôle de la mémoire sociale, et notamment du contrôle de l'interprétation des oeuvres littéraires anciennes, que s'est toujours affirmée la hiérarchie de pouvoir. En outre, sur ce plan-là, le pouvoir se manifestait très ouvertement. En liant sa recherche à la nation yougoslave, à la période suivant la Deuxième guerre mondiale et à la fonction de la critique littéraire dans l'établissement du canon yougoslave de l'interprétation du passé, l'auteure dans ce texte examine un des modes du façonnement de la mémoire sociale à l'époque de la constitution active de la nation yougoslave. L'étude est centrée sur le rapport de dépendance sociale qui s'établit entre la constitution de la mémoire et l'anticipation politique des besoins actuels et futurs de la société. En réexaminant la thèse sur la mémoire sociale en tant qu'expression de l'effort de l'Etat d'expliquer à la nation son propre passé et de l'adapter aux besoins actuels, l'auteure suit dans son étude les réinterprétations de plusieurs auteurs classiques d'après-guerre, entrés dans le canon yougoslave de l'interprétation du passé.

Mots-clés: la mémoire sociale, le nationalisme yougoslave, la critique appliquée, les classiques, la réinterprétation, le réalisme révolutionnaire, Milan Bogdanović.